

Danuta Bieńkowska
Elżbieta Umińska-Tytoń
Uniwersytet Łódzki
Łódź

65 LAT BADAŃ HISTORYCZNOJĘZYKOWYCH W UNIWERSYTECIE ŁÓDZKIM

Krótko o przeszłości....

Prowadzone obecnie w Uniwersytecie Łódzkim badania historycznojęzykowe sięgają swymi korzeniami 1945 r., gdy w powołanej właśnie do życia uczelni utworzone zostały dwie katedry: kierowana przez prof. Henryka Ułaszyna Katedra Filologii Słowiańskiej oraz kierowana przez prof. Zdzisława Stiebera Katedra Języka Polskiego. W kolejnych latach następowały wprowadzenie zmiany formalne jednostek akademickich, jednak dzieje polskiego języka narodowego zawsze znajdowały się w centrum zainteresowania łódzkich językoznawców¹.

Do grona uczonych – których nie ma już wśród nas – tworzących łódzkie językoznawstwo polonistyczne, a zarazem uprawiających badania diachroniczne, należeli m.in. Maria Bargieł, Karol Dejna, Stefan Hrabec, Zdzisław Stieber, Iwo Szlesiński, Witold Śmiech, Henryk Ułaszyn. Każdy z nich jest autorem wielu ważnych dla poznania dziejów języka polskiego prac.

Dla rozwoju językoznawstwa łódzkiego szczególne znaczenie miał siedmioletni okres pracy w UŁ (1945–1952) Z. Stiebera.

Jego wpływowi zawdzięcza ono przyswojenie metody strukturalnej w fonologii, jego też wpływowi przypisać należy, że do dziś rozwijają się w UŁ badania w dziedzinie dialektologii współczesnej i historycznej polskiej i słowiańskiej, gramatyki historycznej i historii języka polskiego, onomastyki (ibid.: 118).

To właśnie w czasie pobytu Stiebera w Łodzi powstały jego wypowiedzi dotyczące m.in. genezy polskiego języka literackiego, fonologii historycznej, polszczyzny

¹ Obecnie na Wydziale Filologicznym UŁ – w Instytucie Filologii Polskiej – działają trzy katedry językoznawstwa polonistycznego: Katedra Współczesnego Języka Polskiego (kierowana przez dr. hab. prof. UŁ Kazimierza Michalewskiego), Katedra Dialektologii Polskiej (kierowana przez prof. dr. hab. Sławomira Gałę) oraz Katedra Historii Języka Polskiego (kierowana przez prof. dr. hab. Marka Cybulskiego, wcześniej kierowała nią prof. dr. hab. Maria Kamińska). Więcej na ten temat zob. *Z przeszłości polonistycznego językoznawstwa w Uniwersytecie Łódzkim*, oprac. E. Umińska-Tytoń, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Linguistica” 38, 1999, s. 105–141.

XVII w. – wciąż ważne i wykorzystywane zarówno w dydaktyce uniwersyteckiej, jak i w publikacjach naukowych.

Swoje trwałe miejsce w badaniach historycznojęzykowych – z zakresu fonetyki, fleksji i słowotwórstwa historycznego – mają monograficzne opracowania: W. Śmiecha, m.in.: *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych *sʹ, *zʹ, *zʹ*, Łódź 1953, *Rozwój form czasu teraźniejszego czasownika w języku polskim*, Łódź 1967; M. Bargieł, *Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*, Wrocław 1969. Były one bardzo ważne w kontekście trwającej wówczas dyskusji nad pochodzeniem polskiego języka literackiego i jego normalizacją.

Przez dwadzieścia lat – od 1952 do 1972 r. – związany był z UŁ S. Hrabec, jeden z wybitniejszych badaczy zajmujących się historią polskiego języka literackiego. Szczególną wartość ma jego monografia *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku* (1948).

Przedmiotem badań (i bardzo licznych publikacji) były zagadnienia języka i stylu autorów i wybranych utworów z dawnych wieków, skoncentrowane głównie na opisie różnych płaszczyzn (gramatycznych i słownikowych) tekstu. Interesowano się dziełami literackimi zarówno epoki renesansu, jak i baroku oraz romantyzmu – m.in. Biernata z Lublina, Adama Mickiewicza (S. Hrabec), Wacława Potockiego (Z. Stieber), Samuela Twardowskiego (I. Szlesiński), także fraszkami i minucjami sowizdrzalskimi z XVII w. (Z. Stieber). Rozprawa I. Szlesińskiego *Charakterystyka językowo-stylistyczna prozy kaznodziejskiej w XVII wieku* (1978), była jednym z pierwszych opracowań poświęconych tej odmianie stylowej polskiego języka literackiego okresu baroku.

Środowisko łódzkie wniosło znaczny wkład także do polskiej leksykografii. Z powstaniem *Słownika języka Adama Mickiewicza* związani byli S. Hrabec (inicjator i współredaktor) oraz I. Szlesiński (sekretarz i redaktor). Profesor Hrabec należał także do grona tych, którzy rozpoczęli prace nad koncepcją, opracowaniem i wydaniem *Słownika polszczyzny XVI wieku*.

...trochę więcej o współczesności²

Podejmowane w łódzkim środowisku akademickim przez najstarsze pokolenie historyków języka badania były i są w dużym stopniu kontynuowane zarówno przez ich uczniów, którzy choć sami już też należą do starszego pokolenia, to pozostają aktywni naukowo i zawodowo, jak i przez młodszych oraz najmłodszych

² Do grona współczesnych łódzkich historyków języka zaliczamy zarówno badaczy, którzy są już na emeryturze, jak i czynnych zawodowo, zajmujących się językoznawstwem diachronicznym tak okazjonalnie, jak i systematycznie. Są to – podajemy w układzie alfabetycznym – m.in. następujący profesorowie, doktorzy, magistry: Danuta Bieńkowska, Władysław Cyran, Marek Cybulski, Urszula Dziobałtowska-Chciuk, Anetta Gajda, Sławomir Gala, Grażyna Habrajska, Maria Kamińska, Danuta Kowalska, Jan Mączyński, Magdalena Pietrzak, Izabela Różycka, Zdzisława Staszewska, Anna Strokowska, Sławomira Tomaszewska, Anna Tomecka-Mirek, Elżbieta Umińska-Tytoń, Halina Wieczorek, Maria Witkowska-Gutkowska, Ewa Woźniak, Rafał Zarębski.

pracowników. Prezentacja ich bardzo dużego dorobku z konieczności nie będzie pełna, lecz wybiórcza, tak, by wskazać najważniejsze kierunki badań³.

Z racji liczby opublikowanych prac na pierwszym miejscu wymienić należy badania dotyczące polszczyzny dawnych tekstów religijnych, zwłaszcza średniowiecznych i renesansowych przekładów psalterzowo-biblijnych. Przedmiotem analiz i opisów były zarówno cechy gramatyczne, słownictwo, jak i stylistyka następujących zabytków religijnych:

– *Psalterz floriański* (monografie: M. Kamińskiej, *Psalterz floriański. Monografia językowa*, cz. I. *Ortografia, fonetyka, fleksja imion*, Łódź 1981, cz. II. *Fleksja liczebników, zaimków, czasowników*, Łódź 1993; M. Cybulskiego, *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988; *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Składnia zdania pojedynczego*, Łódź 1993; *Staropolskie przekłady Psalterza*, Łódź 1996; D. Kowalskiej, *Styl Psalterza floriańskiego na tle porównawczym*, Łódź 2003 oraz prace zbiorowe: *Indeks łacińsko-polski do Psalterza floriańskiego*, Warszawa 1995; *Słownik polsko-łaciński do średniowiecznych psalterzy polskich. Wyrazy autosemantyczne*, Łódź 2002);

– *Psalterz krakowski* (E. Woźniak, *Słownictwo i frazeologia Psalterza krakowskiego [1532] na tle ówczesnych przekładów biblijnych*, Łódź 2001);

– przekłady biblijne ks. Jakuba Wujka (prace D. Bieńkowskiej, m.in.: *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka [na materiale czterech ewangelii]*, Łódź 1992; *Słownictwo i frazeologia w Psalterzu przełożonym przez ks. Jakuba Wujka (1594)*, t. I, II, Łódź 1999);

– modlitwy Wacława (Z. Staszewska, *Język Modlitw Wacława. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1997);

– XVI-wieczne translacje takich ksiąg biblijnych, jak: *Eklezjastes* Hieronima z Wielunia, *Księga Syrycha* Piotra Poznańczyka i innych są nadal przedmiotem analiz, przede wszystkim rozpraw doktorskich i magisterskich.

Zainicjowane przez prof. M. Kamińską w łódzkim środowisku badania nad polszczyzną najdawniejszych translacji Pisma Świętego były wówczas – trzydzieści lat temu – pionierskie i nowatorskie. Dzisiaj stanowią one punkt odniesienia dla bardzo bujnie rozwijających się w różnych ośrodkach naukowych prac nad językiem zarówno dawnych, jak i współczesnych tłumaczeń Biblii. Początkowo skupiono się na strukturalistycznym opisie języka badanych zabytków. W dalszej kolejności uwagę badaczy zajęły ich walory stylistyczne. To w środowisku łódzkim wypracowano metodę badawczą polegającą na zestawianiu i porównywaniu różnych translacji biblijnych i dostrzeżono wartość uzyskanych w ten sposób wyników dla historii rozwoju języka literackiego oraz jego biblijno-religijnej odmiany.

W centrum zainteresowań nadal pozostają podejmowane już przez badaczy starszego pokolenia tematy z zakresu dialektologii historycznej. Zagadnieniom

³ Nie jest naszym celem tworzenie pełnego zbioru publikacji historycznojęzykowych powstałych w łódzkim środowisku akademickim. Znaleźć je można zarówno na stronach internetowych Wydziału Filologicznego UŁ, jak i w publikacji: *Bibliografia prac językoznawczych łódzkiego środowiska polonistycznego*, Łódź 1997. W powyższym wykazie wymienione tylko prace książkowe o charakterze monograficznym, które służyć mają zilustrowaniu części opisowej naszego omówienia.

obecności cech dialektalnych oraz regionalnych w księgach urzędowych z XVI, XVII oraz XVIII w., pochodzących z różnych regionów, m.in. sandomierskiego, terenów Polski centralnej liczne artykuły poświęcili: M. Cybulski, M. Kamińska, A. Strokowska.

Kolejne pokolenia historyków języka zajmują się także gramatyką historyczną – lista opracowań z tego zakresu jest bardzo obszerna. Historycznym słowotwórstwem zajmował się W. Cyran (m.in.: *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź 1976, *Słowotwórstwo historyczne a słowotwórstwo współczesne i słowotwórstwo gwarowe*, Łódź 1981) fleksją zaś m.in. H. Wieczorek, M. Witkowska-Gutkowska. O historii rzeczowników zbiorowych w dziejach języka polskiego pisała G. Habrajska w monografii *Collectiva w języku polskim*, Łódź 1995. Obecnie przez R. Zarębskiego przygotowywana jest monografia dotycząca dziejów formantów (przedrostków) obcych w polskim słowotwórstwie.

Stałym obszarem zainteresowań łódzkich historyków języka pozostaje stylistyka historyczna. W zakresie funkcjonalnych odmian stylowych przedmiotem opisu były i są:

- polszczyzna potoczna wieków XVIII oraz XIX, o której pisała E. Umińska-Tytoń: *Polszczyzna potoczna XVIII wieku*, Łódź 1992, oraz *Słownictwo polszczyzny potocznej XIX wieku*, Łódź 2001;

- styl urzędowy XVII w., którym zajmowali się m.in. E. Woźniak i M. Cybulski;

- styl biblijny – jego kształtowanie się i ewolucja jest tematem pracy D. Bieńkowskiej *Polski styl biblijny*, Łódź 2002;

- styl poetycki różnych epok literackich, np. Młodej Polski, omawiany m.in. w artykułach U. Dzióbaltowskiej-Chciuk;

- styl popularnonaukowy – w przygotowaniu jest praca Anetty Ceglińskiej o tej odmianie w odniesieniu do przełomu XIX i XX w.

Bardzo długa jest lista prac, w których przedmiotem analiz i opisów były style indywidualne. Badania dotyczące języków autorów – Ryszarda Wincentego Berwińskiego, Adolfa Dygasińskiego, Władysława Reymonta, Wacława Rolicz-Liedera, Józefa Weysenhoffa oraz wielu innych – i wybranych utworów literackich koncentrowały się głównie na opisie płaszczyzn gramatycznych (fleksji, składni) oraz słownikowych wykładników stylizacyjnych. Ich celem było wydobycie charakterystycznych elementów językowych owych tekstów. Obecnie w badaniach stylistycznych odchodzi się od tradycyjnego opisu środków językowych użytych w celu kształtowania stylu wypowiedzi literackiej na rzecz nowszych ujęć odkrywających tajniki warsztatu pisarskiego, pozwalających ukazać stosowane przez nich techniki językowego obrazowania, dostrzec repertuar, zróżnicowanie i funkcjonalność wykorzystywanych środków językowych, ich podporządkowanie ideowym i artystycznym celom utworu literackiego. Językoznawcza refleksja nad zasadniczym tworzywem dzieła literackiego, jakim jest język, dopełnia, wzbogaca i obiektywizuje, a niekiedy weryfikuje spojrzenie literaturoznawcy. Dobrym przykładem jest książka M. Pietrzak, *Językowe środki kreowania postaci w twórczości historycznej Henryka Sienkiewicza*, Łódź 2004. W tym nurcie pozostaje też przygotowywana przez Justynę Wiślicką rozprawa doktorska dotycząca tekstów Zofii Nałkowskiej. Wymienić

także należy pracę A. Ceglińskiej o stylu encyklik Jana Pawła II: *Piękno papieskiego słowa (O stylu encyklik Jana Pawła II)*, Łódź 2000.

Kolejnym zakresem badawczym jest onomastyka historyczna – zarówno antroponomia, jak i toponimia, ze szczególnym uwzględnieniem terenów Polski centralnej.

Już w 1970 r. ukazała się bardzo wartościowa i pionierska monografia Jana Mączyńskiego: *Nazwiska łodzian (XV–XIX wieku)*. Od tego czasu nazwy osobowe zarówno mieszkańców Łodzi, jak i okolic (ziem łęczycko-sieradzkich) minionych wieków były i wciąż są przedmiotem wieloaspektowych badań, których owocem są bardzo liczne publikacje (m.in. S. Gali o słowotwórstwie nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego, M. Kamińskiej o kształtowaniu się nazwisk mieszczzańskich w centralnej Polsce). Antroponimia historyczna była także tematem licznych prac doktorskich – w części pozostających w maszynopisie – przynoszących bogaty materiał źródłowy z obszaru Polski centralnej m.in.: Jolanty Fiszbak, *Procesy ustalania się nazwisk oraz ich derywatów (na przykładzie parafii Mąkolicce)*; Marzeny Jaśkiewicz, *Nazwy osobowe mieszkańców Łasku i okolic od XVI do XIX wieku*; Katarzyny Kaczorowskiej-Jurek, *Nazwiska patronimiczne na terenie centralnej Polski*; Wirginii Mirosławskiej, *Nazwy osobowe mieszkańców parafii Lutomiernsk i Kazimierz (XVII–XVIII wiek)*, Łódź 1997; Izabeli Różyckiej, *Kształtowanie się mieszczzańskich i chłopskich nazw osobowych na terenie parafii Rzgów i Dłutów w XVII i XVIII wieku*; Anny Tomeckiej-Mirek, *Dzieje nazw osobowych mieszkańców Nowej Brzeźnicy i okolic na tle antroponimii sieradzko-łęczyckiej*.

Toponimia historyczna była już przedmiotem badań W. Śmiecha, który w 1956 r. opublikował pracę: *Historia nazw miejscowych z przyrostkiem *-ov na terenie dawnego powiatu sieradzkiego*. Nazwami miejscowymi z terenu dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego obecnymi w źródłach XVI–XVIII w. zajmowały się A. Strokowska oraz M. Kamińska. W przygotowaniu jest słownik łódzkich toponimów, uwzględniający materiał dawny i współczesny (D. Bienkowska, E. Umińska-Tytoń).

Obok prac o charakterze dokumentacyjnym podejmowano w Łodzi badania nazw własnych w tekstach, a także w komunikacji. Tu wymienić trzeba przede wszystkim studia R. Zarębskiego: *Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź 2005 oraz *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź 2006. Imionom łodzian w różnych aspektach ich funkcjonowania przyglądała się E. Umińska-Tytoń w bardzo licznych artykułach oraz w obszernym studium.

Od 1976 r. prowadzone są w łódzkim ośrodku systematyczne badania nad polszczyzną mówioną mieszkańców zarówno Łodzi, jak i mniejszych miast znajdujących się w obrębie województwa łódzkiego. Ich inicjatorką była M. Kamińska, która sformułowała zadania badawcze, zorganizowała zespół i koordynowała jego pracę, a także jest autorką zdecydowanej większości opracowań z tego zakresu. Wśród opublikowanych prac poświęconych językowi łodzian wydzielić możemy: opracowania teoretyczne, wybory tekstów oraz opracowania szczegółowych problemów, są to m.in. *Wybór tekstów polszczyzny mówionej mieszkańców Łodzi i województwa łódzkiego*, Łódź 1989, 1993, M. Kamińskiej, *Polszczyzna mówiona mieszkańców Łodzi i okolic w ujęciu socjolingwistycznym*, Łódź 2005. Podsumowaniem tych ba-

dań jest *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi (konteksty historyczne, społeczne, kulturowe)*, Łódź 2007 autorstwa D. Bieńkowskiej, M. Cybulskiego, E. Umińskiej-Tytoń, w którym miejska polszczyzna mówiona ujęta została w perspektywie historyczno-językowej jako świadectwo minionego stanu języka.

Obok prac, które w jakimś stopniu – w zakresie podejmowanych tematów a także metodologii – są naturalną kontynuacją badań zapoczątkowanych przez takich historyków języka, jak Stieber, Ułaszyn, Śmiech i in., pojawiają się w ostatnich latach nowe, związane po pierwsze z poszerzeniem perspektywy badawczej, po drugie zaś z zastosowaniem innych metodologii. I tak E. Woźniak, czyniąc przedmiotem swych badań dawne piśmiennictwo apokryficzne (*Ofiary i krzywdziciele. Studium postaci w przedtrydenckim piśmiennictwie pasyjnym. Analiza językoznawcza*, Łódź 2007), wyszła poza sferę językowo-stylistyczną, skupiając się na sferze semantycznej wypowiedzi oraz wykorzystując do analiz nowsze metodologie – z zakresu pragmalinguistyki, aksjologii, kognitywizmu. Historyczna pragmatyka językowa jest nowym obszarem zainteresowań także M. Cybulskiego i E. Umińskiej-Tytoń. Niepodejmowanymi do tej pory zagadnieniami dotyczącymi dawnych obyczajów językowych zajął się M. Cybulski m.in. w monografii: *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź 2003. Werbalne i nominalne formuły polskiej etykiety językowej w latach 1750–1850 są także tematami rozpraw doktorskich pisanych pod kierunkiem prof. Cybulskiego. Przez E. Umińską-Tytoń została natomiast opracowana monografia *Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów* (w druku). Innym nowym obszarem badawczym jest genologia lingwistyczna — kształtowaniem się felietonu jako gatunku w 2. połowie XIX w. zajmuje się Magdalena Pietrzak, która przygotowuje monograficzne opracowanie tematu. Trwają także badania A. Tomeckiej-Mirek nad kształtem gatunkowym poradnika.

Przegląd – z konieczności ograniczony i wybiórczy – dorobku naukowego łódzkich językoznawców na przestrzeni 65 lat uprawiania badań diachronicznych pokazuje, że w niewielkim stopniu ulegały zmianie obszary ich zainteresowań. Natomiast zmieniał się sposób interpretowania materiału językowego, cele podejmowanych analiz, perspektywy badawcze, a co za tym idzie, repertuar wykorzystywanych metod. W coraz większym stopniu dla opisu pewnych wycinków czasowych (okresów) w rozwoju polszczyzny historycznej wykorzystywane są metodologie wypracowane na gruncie językoznawstwa synchronicznego, lingwistyki komunikatywnej, tekstologii, genologii lingwistycznej i aksjologii.